

OTÁZKY Z OBLASTI PĚSTOUNSKÉ PÉČE

SOS DĚTSKÉ
VESNIČKY

VZDĚLÁVÁNÍ
PRO PĚSTOUNY
A ZÁJEMCE
O PĚSTOUNSKOU
PÉČI

Tato brožura je součástí projektu č. 352014 „Více dětí do rodin – Rozšíření a zkvalitnění vzdělávání pro pěstouny“, který byl v rámci Blokového grantu pro nevládní neziskové organizace podpořen z prostředků Finančních mechanismů EHP/Norska. Zprostředkovatelem Blokového grantu pro NNO je v České republice Nadace rozvoje občanské společnosti.

ISBN 978-80-86396-55-2

© Sdružení SOS dětských vesniček, Praha 2010

ÚVOD

Sdružení SOS dětských vesniček realizovalo v období červenec 2009 – červen 2010 projekt „Více dětí do rodin – zkvalitnění a rozšíření vzdělávání pro pěstouny“. Projekt byl zaměřen na rozšíření a optimalizaci nabídky vzdělávacích kurzů pro stávající pěstouny/ky i nové zájemce o výkon pěstounské péče. Cílem bylo přispět ke zkvalitnění pěstounské péče a růstu počtu dětí umísťovaných do pěstounské péče na úkor péče ústavní. Projekt byl realizován v regionu NUTS II „Severozápad“, který zahrnuje Karlovarský kraj a Ústecký kraj, ale v rámci rozvoje kapacit a inovativního přístupu bylo dosaženo přesahu i do ostatních regionů České republiky.

V rámci Blokového grantu pro nevládní neziskové organizace byl projekt podpořen z prostředků Finančních mechanismů EHP/Norska. Zprostředkovatelem Blokového grantu pro NNO je v České republice Nadace rozvoje občanské společnosti. Partnerem projektu byla norská asociace SOS dětských vesniček. Projekt byl z Finančních mechanismů EHP/Norska podpořen částkou cca 48 000 eur.

V teoretických kurzech byli zájemci o pěstounskou péči seznámeni s aktuálními a nejpálčivějšími otázkami současné podoby pěstounské péče v České republice stejně jako s možnými východisky a novými trendy nejen ve vzdělávání. Součástí aktivit bylo i zapojení mladých lidí žijících v náhradní péči s cílem zjistit jejich potřeby a názory na stav náhradní péče individuální i ústavní. Zapojení asociace SOS dětských vesniček z Norska jako zahraničního partnera projektu přineslo především příležitost poznat zahraniční zkušenosti a vhodné z nich přenést do českého prostředí. Výsledkem projektu je i tato publikace shromažďující informace z jednotlivých přípravných kurzů pro budoucí pěstouny, která může posloužit jako přípravný materiál pro budoucí zájemce o pěstounskou péči.

OBSAH

ÚVOD	3
SOCIÁLNĚ-PRÁVNÍ OCHRANA DĚTÍ, NÁHRADNÍ RODINNÁ PÉČE	5
Náhradní rodinná péče a její formy	5
Pěstounská péče	6
Pěstounská péče na přechodnou dobu	6
Poručenská péče	7
Osvojení	7
Odkud přicházejí děti do pěstounské péče a jaké děti to jsou?	7
Zprostředkování náhradní rodinné péče	8
SPECIFIKA PĚSTOUNSKÉ PÉČE V SOS DĚTSKÝCH VESNIČKÁCH	9
Přijímání žadatelů do SOS vesniček	9
Pedagogický tým SOS dětské vesničky	10
Velká rodina	11
PRIMÁRNÍ, SEKUNDÁRNÍ A PÁROVÝ BONDING (VAZBA)	12
JÁ JAKO RODIČ	14
IDENTITA DÍTĚTE V NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČI	15
SOUROZENECKÉ VZTAHY V NÁHRADNÍ RODINĚ	17
ROMSKÉ DÍTĚ V NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČI	19
Jsou romské děti jiné než děti majoritní společnosti? V čem?	19
Jak bude rodinu vnímat okolí?	20
Jak lze dítěti pomoci budovat identitu?	21
NEKLIDNÉ DÍTĚ A URČOVÁNÍ HRANIC VE VÝCHOVĚ	22
Jaké jsou příčiny?	22
Vhodné přístupy	22
Rozdíl mezi hranicí a trestem	23
METODA VIDEOTRÉNINKU INTERAKCÍ JAKO CESTA K EFEKTIVNÍ KOMUNIKACI	25
Způsob práce videotrenéra	26
Fáze natáčení	26
Fáze analýzy záznamu	26
Fáze rozhovoru s klientem	26
MOZKOVÝ JOGGING	28
KOMUNIKACE A EMOČNÍ INTELIGENCE V KOMUNIKACI	29
KOMUNIKACE, ŽIVOTNÍ ROLE A VZTAHY K OKOLÍ	30
JSEM S DĚTMI, KDYŽ UMÍM BÝT SÁM SE SEBOU	31
„JÁ“ – CESTA K SOBĚ, KDO JSEM	34

SOCIÁLNĚ-PRÁVNÍ OCHRANA DĚTÍ, NÁHRADNÍ RODINNÁ PÉČE

PhDr. Věduna Bubleová, Alena Vávrová

Nemohou-li se rodiče o své děti z nějakých důvodů starat, péči nezvládají nebo ji ani vykonávat nechtějí, je povinností státu zajistit těmto dětem výchovu, veškerou péči a bezpečí. Tato péče je dětem zajišťována v rámci tzv. sociálně-právní ochrany dětí, které je v naší republice věnována velká pozornost.

Sociálně-právní ochrana dětí je zakotvena v řadě významných právních předpisů, které ji upravují obecně (např. Ústava České republiky, Úmluva o právech dítěte nebo další mezinárodní smlouvy a úmluvy), ale i konkrétně s ohledem na zvláštní situace. K nejvýznamnějším prováděcím předpisům patří zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, a zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

Předním hlediskem sociálně-právní ochrany dětí je nejlepší zájem, prospěch a blaho dítěte. Rodina je vnímána jako základní jednotka společnosti a především jako přirozené prostředí pro výchovu dětí. Jestliže nastane situace, kdy biologická rodina není schopna plnit své funkce, je dítěti v první řadě hledána rodina náhradní. Funkci opatrovníka dítěte v takovém případě přebírají orgány sociálně-právní ochrany dětí, které vyvíjejí veškeré úsilí, aby situace dítěte byla vyřešena co nejrychleji a jemu ku prospěchu. Není-li však možné, aby se dítěte ujal někdo z příbuzných či někdo z okruhu lidí jemu blízkých (viz § 45 zákona o rodině: svěření dítěte do péče jiné osoby než rodiče), je nutné dítěti zajistit náhradní výchovu na dobu nezbytně nutnou v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (jako je např. Klokánek apod.) nebo v péči ústavní (např. dětském domově, kojeneckém ústavu apod.). Takové řešení je však považováno za provizorní a pomoc ze strany státních i nestátních organizací pověřených sociálně-právní ochranou je směřována především k tomu, aby se dítě mohlo co nejdříve vrátit ke svým rodičům.

Jestliže se přes veškerou snahu o upravení poměrů v rodině jeví návrat dítěte do péče jeho rodičů jako nereálný, je možné zprostředkovat dítěti náhradní rodinnou péči.

Náhradní rodinná péče a její formy

Vedle možnosti svěřit dítě do péče jiné fyzické osoby než rodiče (podle § 45 zákona o rodině) je možné dítěti zprostředkovat:

- a) pěstounskou péči (případně pěstounskou péči na dobu přechodnou),
- b) péči poručenskou,
- c) osvojení a osvojení nezrušitelné.

Poručenství a osvojení je možné pouze v případě právního uvolnění dítěte.

Pěstounská péče

Je volnější formou náhradní rodinné péče. Je-li vykonávána v domácnosti pěstounů, je dítěti v pěstounské péči státem zajištěno dostatečné hmotné zabezpečení a přiměřená odměna těm, kdo se ho ujali, **dávkami pěstounské péče** (dle zákona č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře). Je-li pěstounská péče vykonávána v zařízení pro výkon pěstounské péče, jak je tomu např. v SOS dětských vesničkách, je hmotné zajištění vypláceno dle zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

Pěstoun zajišťuje výchovu a péči o dítě a vykonává přiměřeně práva a povinnosti rodičů. Rodiče dítěte zůstávají v případě klasické pěstounské péče stále zákonnými zástupci dítěte. Mají vůči dítěti rodičovskou zodpovědnost (tedy např. právo mít o dítěti dostatek informací, právo dítě navštěvovat a rozhodovat o jeho záležitostech apod.), současně však mají i povinnosti, např. povinnost přispívat dítěti na výživné, které platí k rukám příslušného úřadu. Z tohoto důvodu má pěstoun právo zastupovat dítě a spravovat jeho záležitosti jen ve věcech běžných, což někdy může samotný výkon pěstounské péče ztěžovat, obzvláště v případech, kdy je obtížné souhlas biologických rodičů obstarat. Pěstouny však po celou dobu výkonu pěstounské péče provází sociální pracovnice, která rodinu pravidelně navštěvuje a která může být nápomocna při získání souhlasu rodičů dítěte, případně poradí a pomůže při sepsání návrhu na soud na ustanovení opatrovníka dítěti, který by pak v konkrétních záležitostech dával souhlas namísto rodičů.

Příklad:

Rozhodnutím soudu o svěření dítěte do pěstounské péče nezískává dítě příjmení pěstounů, časem však může toužit po příjmení shodném s rodinou, ve které vyrůstá. K takové změně je třeba souhlasu zákonného zástupce, tedy biologického rodiče dítěte. Je-li však biologický rodič dlouhodobě neznámo kde a změna příjmení by byla ku prospěchu dítěte, může soud ustanovit opatrovníka, který k provedení této změny může přivolit.

Problematickým momentem pěstounské péče může být rovněž styk dítěte s biologickou rodinou. V těchto případech se sociální pracovnice (v případě SOS dětských vesniček jejich odborný pracovník) mohou stát mediátory při kontaktu dítěte s biologickou rodinou a pomoci tak nové rodině překlenout případné problémy.

O pěstounské péči rozhoduje soud a ze zákona zaniká dosažením zletilosti dítěte. Ze závažných důvodů však může soud pěstounskou péči zrušit dříve a učinit tak vždy, požádá-li o to pěstoun. Pokud to časem umožní právní podmínky (viz kapitoly Poručenská péče a Osvojení), může pěstounská péče přejít v péči poručenskou nebo i v osvojení dítěte.

Pěstounská péče na přechodnou dobu

Jedná se o poměrně nový institut pěstounské péče, díky němuž lze momentální situaci dítěte vyřešit krátkodobým svěřením do péče speciálně připravených pěstounů, a to na dobu nezbytně nutnou, než bude osud dítěte možné řešit jiným způsobem (např. svěřením do osvojení, návratem do původní rodiny apod.).

Nejedná se tedy o dlouhodobé řešení situace dítěte, proto i speciální školení osob, které jsou zájemci o poskytování této péče, je zaměřeno především na jejich přípravu na náročnost krátkodobosti této péče, zvládnání připoutání k dítěti a odpoutání od něj a na pohotovost pěstounů být k dispozici dalším dětem, které by mohly takovou péči akutně potřebovat.

Poručenská péče

Jestliže rodiče dítěte zemřeli, byli zbaveni či omezeni ve své rodičovské zodpovědnosti nebo byli zbaveni své způsobilosti k právním úkonům, může soud svěřit dítě do péče poručenské. Mezi poručníkem a dítětem ze zákona nevzniká vztah příbuzenský. Poručník se stává zákonným zástupcem dítěte a soud stanoví rozsah jeho práv i povinností. Výkon této funkce je pod pravidelným dohledem soudu nejen ohledně správy majetku dítěte, ale i ohledně jeho osobních zájmů. Poručník podává soudu zprávy pravidelně v ročních intervalech a jakékoliv podstatné věci týkající se dítěte vyžadují schválení soudem. Vykonává-li poručník péči o dítě osobně, má on i dítě nárok na stejné hmotné zabezpečení, jako by šlo o péči pěstounskou. Pro bližší pochopení rozdílů mezi jednotlivými formami náhradní rodinné péče a pro lepší orientaci v této problematice je vhodné i seznámení s nejvýznamnější formou náhradní rodinné péče – s osvojením dítěte (neboli adopcí).

Nastanou-li u dítěte v pěstounské péči právní podmínky umožňující osvojení, lze v takovém případě na návrh pěstouna či poručníka a se souhlasem dítěte změnit pěstounskou či poručenskou péči v pevnější svazek, jakým je právě osvojení.

Osvojení

Osvojení je forma náhradní rodinné péče, kdy mezi osvojencem a jeho osvojitelem vzniká vztah jako mezi rodiči a dětmi. Také vztahy mezi dítětem a příbuznými osvojitelů se stávají vztahy příbuzenskými.

Dítě může být osvojeno v následujících případech:

- rodiče dítěte k osvojení přivolali před orgánem sociálně-právní ochrany,
- rodiče dítěte zemřeli nebo nejsou nositeli rodičovské zodpovědnosti,
- soud svým rozhodnutím potvrdil u rodičů dítěte opravdový nezájem,
- dítě získalo statut nalezence.

Osvojením získává dítě příjmení osvojitelů a v rodném listu se osvojitelé zapisují na místo rodičů dítěte. Osvojitelé nemají přiznány žádné zvláštní dávky, jak je tomu u péče pěstounské a poručenské. Tyto rodiny se pohybují pouze v běžném systému dávek pro rodiny s dětmi. O svěřením dítěte do náhradní rodinné péče rozhoduje vždy soud. Do péče předpěstounské, která předchází péči pěstounské a poručenské, a do péče předadopční, která předchází osvojení, jsou děti svěřovány rozhodnutím příslušného úřadu dle místa bydliště dítěte na základě doporučení krajského úřadu.

Odkud přicházejí děti do pěstounské péče a jaké děti to jsou?

Jedná se o děti, které přicházejí již z náhradní péče – tedy většinou z ústavních zařízení nebo ze zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. S čím je tedy třeba počítat?

Jsou to často děti, které zažily odmítnutí vlastních rodičů, byly opuštěny svou rodinou, nikdo je nemiloval, nebylo o ně řádně pečováno a jejich výchova byla vážně zanedbávána. Jsou to tedy děti, které mají hodně smutné zkušenosti a minulost. Umístění v ústavu možná vyřešilo jejich momentální nejistou situaci a uspokojilo některé jejich potřeby, bohužel však ani sebelepší ústav jim přes veškerou snahu svých odborníků nemůže zajistit dostatečné množství lásky, pozornosti a individuální péče, kterou by tak moc potřebovaly.

Proto je třeba připravit se na to, že do pěstounské péče přicházejí děti, které se naučily nějak přežívat v podmínkách, v jakých se ocitly bez vlastního přičinění, a to se samozřejmě může projevit i v jejich chování. Může se tedy jednat o děti, které již mají nějaké výchovné problémy, problémy se sociálním chováním, mohou to být děti věkově starší. Někdy to jsou sourozenci či sourozenecké skupiny, děti s různými handicapy, děti jiného etnika apod. Pěstounství není lehký úkol, proto je třeba se na něj dobře připravit!

Při zprostředkování náhradní rodinné péče se vždy individuálně přihlíží k možnostem a představám žadatelů tak, aby vznikl pevný svazek a spokojená nová rodina. Základní příprava probíhá v režii krajského úřadu v rámci vyřizování žádosti o zprostředkování náhradní rodinné péče a posuzování žadatelů. Na odbornou přípravu pak může navázat vlastní individuální příprava, zejména četba odborné literatury, které je v dnešní době na knižních pultech a v knihovnách dostatek, nebo zapojení do aktivit různých organizací, které se náhradní rodinnou péčí zabývají.

Dobrá příprava umožňuje žadatelům lépe se zorientovat v problematice náhradní rodinné péče a ujasnit si vlastní možnosti a představy o tom, jakému dítěti jsou schopni poskytnout domov, lásku i bezpečí.

Zprostředkování náhradní rodinné péče

Kde vlastně začít? Zprostředkování náhradní rodinné péče má svá pravidla, která jsou upravena v zákoně o sociálně-právní ochraně dětí, a přísluší pouze státním institucím – orgánům sociálně-právní ochrany dětí.

Žádost o zařazení do evidence náhradních rodičů – pěstounů se podává na sociálním odboru úřadu obce s rozšířenou působností v místě trvalého bydliště. Tam žadatelé obdrží formulář žádosti a informace, jaké další doklady je třeba k žádosti přiložit. Sociální pracovníce si s nimi také domluví návštěvu u nich doma za účelem sociálního šetření a vyžádá si opis jejich rejstříku trestů. Jakmile je dokumentace a šetření úřadu kompletní, je tato žádost zaslána krajskému úřadu k odbornému posouzení.

Krajský úřad zajistí psychologické vyšetření žadatelů, posouzení posudkovým lékařem a přípravu žadatelů na přijetí dítěte do rodiny. Žádosti jsou vyřizovány v režimu správního řízení a výsledkem je vydání správního rozhodnutí krajského úřadu o zařazení nebo nezařazení do evidence žadatelů o náhradní rodinnou péči. V případě kladného rozhodnutí mohou být žadatelé vytipováni jako vhodná rodina ke konkrétnímu dítěti.

SPECIFIKA PĚSTOUNSKÉ PÉČE V SOS DĚTSKÝCH VESNIČKÁCH

PhDr. Pavel Pokorný

SOS dětské vesničky jsou zařízení, ve kterém se realizuje náhradní rodinná péče formou pěstounství. Děti, které přicházejí do SOS dětských vesniček, jsou soudem svěřeny pěstounům, kteří mají se Sdružením SOS dětských vesniček uzavřenu dohodu o výkonu pěstounské péče a mají podporu v odborném týmu vesničky (ředitel vesničky, pedagog, sociální pracovník, rodinný asistent, externí psycholog...).

Posláním SOS dětských vesniček je zakládat rodiny pro potřebné děti a pomáhat jim formovat vlastní budoucnost, dávat dětem možnost budovat dlouhotrvající rodinné vztahy v rámci rodiny, umožnit jim žít v souladu s jejich vlastní kulturou a náboženstvím a také jim pomáhat uvědomit si a vyjádřit jejich individuální schopnosti, zájmy a nadání.

Dlouhodobý model náhradní rodinné péče o dítě organizace SOS dětské vesničky je založen na čtyřech principech:

Matka: každé dítě má pečujícího rodiče

SOS matka-pěstounka vytváří úzký vztah s každým dítětem svěřeným do její péče a poskytuje mu bezpečí, lásku a stabilitu, kterou potřebuje. Jako profesionální pečovatelka o dítě ovlivňuje směr vývoje dítěte a samostatně řídí chod domácnosti. Uznává a respektuje původní rodinu každého dítěte, jeho kulturní kořeny a vyznání.

Bratři a sestry: rodinné vazby se přirozeně rozvíjejí

Děvčata a chlapci různého věku žijí společně jako bratři a sestry, pokrevní bratři a sestry jsou vždy umístěni v jedné SOS rodině. Tyto děti spolu se svou SOS matkou-pěstounkou vytvářejí emocionální vazby, které přetrvávají po celý život.

Dům: každá rodina vytváří vlastní domov

Dům je domovem rodiny, se svou vlastní atmosférou, rytmem a běžnou rutinou. Pod jeho střechem děti zažívají opravdový pocit bezpečí a sounáležitosti. Děti vyrůstají a učí se společně, dělí se o zodpovědnost, radost i trápení každodenního života.

Vesnička: SOS rodina je součástí společnosti

SOS rodiny žijí společně a vytvářejí podpůrné prostředí vesničky, kde si děti bezpečně mohou hrát a navazovat přátelství. Rodiny se dělí o své zkušenosti a nabízejí si vzájemnou pomoc. Žijí také jako integrovaní a participující členové okolní obce. Prostřednictvím rodiny, vesničky a obce se každé dítě učí účasti na životě společnosti.

Přijímání žadatelů do SOS vesniček

Výběr pěstounek, a v současnosti i pěstounských párů, je jednou ze základních aktivit Sdružení SOS dětských vesniček. Dřívější povinnost žen pěstounek setrvat v náhradní rodině bez

možnosti mít partnera byla nahrazena svobodnou volbou, zda dotyčná zůstane na výchovu dětí sama, či nikoliv. V současnosti jsou přijímány jak samotné pěstounky, tak i pěstounské páry. Sdružení tak chce vyhovět možnosti vychovávat děti v „úplné“ náhradní rodině. Výběr pěstounů do SOS dětských vesniček není snadný, neboť je třeba vybrat lidi odolné vůči zátěži, zralé, schopné milovat a pečovat, ale také schopné spolupracovat s ostatními členy týmu SOS dětských vesniček.

Zájemci o pozici pěstouna v SOS dětské vesničce se samozřejmě mohou se svými dotazy obracet přímo na Sdružení SOS dětských vesniček. První kontakty jsou oboustranně nezávazné. Pokud si obě strany svůj zájem potvrdí, vstupuje zájemce do procesu odborné přípravy, který má jak část teoretickou, tak praktickou. Tuto odbornou přípravu zajišťuje v závislosti na organizačních možnostech buď přímo Sdružení SOS dětských vesniček, nebo zájemce nejprve projde odbornou přípravou organizovanou krajským úřadem, která je následně doplněna o nadstavbu týkající se pěstounské péče v SOS dětských vesničkách. V obou případech musí zájemce projít i praktickou částí odborné přípravy, která má podobu praxe konané v konkrétní SOS dětské vesničce. Podmínkou k úspěšnému ukončení odborné přípravy je, aby byl zájemce zařazen příslušným krajským úřadem do evidence žadatelů o svěření dítěte do pěstounské péče.

Výkon pěstounské péče v SOS dětských vesničkách klade na uchazeče opravdu vysoké požadavky, rozhodně vyšší, než jaké jsou aktuálně kladeny na většinu osvojitelů i „klasických“ pěstounů. Z tohoto také vychází požadavek na rozsah přípravy budoucích pěstounů v SOS dětských vesničkách, který je co do délky i obsahu podstatně větší. Taktéž při psychologickém posuzování jsou kritéria vhodnosti mnohem přísnější vzhledem k náročnosti a specifickým profesním požadavkům pěstouna v SOS dětských vesničkách.

Cílem těchto psychologických vyšetření není pouze vyloučení závažné psychopatologie – psychopatická onemocnění, těžké neurózy, sexuální aberace, poruchy osobnosti –, ale hlavně zaměřením se na vhodné osobnostní vybavení pro budoucí pěstouny. Zejména se jedná o schopnosti a dovednosti, které předurčují ke kvalitnímu výkonu náhradního rodičovství, především u větších sourozeneckých skupin, které patří mezi hlavní cílové skupiny poskytované péče v SOS dětských vesničkách.

Pedagogický tým SOS dětské vesničky

Pedagogický tým se s matkou pěstounkou, která je hlavní nositelkou výchovného procesu dítěte, spolupodílí na realizaci pedagogické činnosti ve vesničce. Členy týmu jsou lidé, kteří mají veškeré předpoklady k výkonu vysoce erudované a zároveň specifické práce. Pedagogický tým se schází pravidelně na pedagogických poradách. Obsahem těchto porad je vyhodnocování, plánování a navrhování konkrétních pedagogických opatření či doporučení. V rámci kvalitní kooperace týmu existuje úzká spolupráce s poradci národní kanceláře a dalšími externími odborníky. Do tohoto týmu patří: matka pěstounka / pěstounský pár, ředitel vesničky, pedagog, psycholog, sociální pracovník, rodinný asistent, teta, ale i ostatní zaměstnanci, kteří jsou svým chováním, postoji a jednáním každodenním vzorem pro děti žijící ve vesničce.

Velká rodina

Pěstounskou péčí v tzv. zvláštních zařízeních se rozumějí jednak velké pěstounské rodiny s manželským párem, jednak SOS dětské vesničky, kde v čele velké rodiny stojí matka-pěstounka sama, či pěstounský pár. Po právní stránce není závažných rozdílů proti pěstounské péči individuální. Podstatným rozdílem je však skladba rodiny, daná především velkým počtem „sourozenců“ – obvykle čtyři až šest a více dětí v rodině. Jsou tu děvčata i chlapci, přičemž věkové rozvrstvení přibližně odpovídá rodinné situaci. Jde tedy o velkou (dnes nezvykle velkou) rodinu, kde v jednom případě jsou vychovateli oba manželé-pěstouni, v druhém jen matka-pěstounka, která má obvykle k pomoci další ženu, tj. „tetu“. (To přibližně simuluje situaci, v dřívějších dobách ne vzácnou, matky-vdovy s mnoha dětmi).

Takováto velká rodina přináší podle prof. Zdeňka Matějčka každému jednotlivému dítěti specifický, bohatý a pozoruhodně členitý vzorec podnětů. Zatímco např. v rodině s matkou, otcem a jedním dítětem jsou tři vzájemné vztahy, v rodině SOS matky se šesti dětmi je takových vztahů třicet pět. Při více dětech se dále zvyšuje porozumění pro individuální charakteristiky dětí, snižují se nároky na jejich sociální úspěšnost a zvyšuje se tolerance k jejich nedostatkům. Škola je zdrojem problémů ještě v menší míře než v individuální pěstounské péči. Přednosti a speciální talenty jsou však předmětem úcty a dostává se jim velké podpory. Mezi dětmi se navozuje zcela přirozeně dělba práce a úkolů. Nenásilně jsou stimulovány i ostatní prosociální vlastnosti.

Základem výchovy v SOS dětských vesničkách je pevná citová vazba mezi matkou a dítětem. Tu je však kvůli specifikům problematiky dětí, které do SOS dětských vesniček přicházejí, nutné doplnit profesionálním pedagogickým působením. Jedině tak mohou být odstraněny přirozené nedostatky neúplné rodiny (matka o děti v rodině pečuje sama) a zajištěny podmínky pro výchovu dětí, které vyžadují zvláštní péči. Za řádnou výchovu dětí odpovídají pěstouni státu, který jim prostřednictvím soudu děti svěřil a právo kontroly patří příslušným orgánům péče o děti. Pěstouni řídí proces výchovy svěřených dětí jako spolupracující partner odborného týmu vesničky.

„ SOS dětské vesničky učinily prostou myšlenku základem celého výchovného úsilí. Vyrostly z předpokladu, že žádné dítě nemůže žít bez rodiny, že dítě potřebuje rodinu, aby mohlo rozvinout a projevit své fyzické, mentální a duševní schopnosti. ”
Hermann Gmeiner

PRIMÁRNÍ, SEKUNDÁRNÍ A PÁROVÝ BONDING (VAZBA)

PhDr. Hana Ščibranyová, Mgr. Rebeka Trepačová

Poznatky z oblasti bondingu umožňují lidem uvědomit si, jaký je rozdíl mezi vztahem a vazbou a jak toto zjištění může napomoci při vytváření rodiny, včetně rodiny náhradní, tedy i rodiny vznikající v rámci pěstounské péče. Díky tomu se také můžeme lépe vcítit do dětí, které jsou stejně hodnotnými bytostmi jako dospělí a mají všechny zdroje k tomu, aby přežily a rozvíjely svůj potenciál tělesného, psychického a duchovního růstu. Na své cestě vývoje a vývinu však děti potřebují i interakce s dospělými a „výživu“ ze vzájemných vztahů.

Z těchto vztahů hrají výjimečnou roli právě primární a sekundární a v nemalé míře i párové vazby (bondingy), které jsou svojí specifícností předurčené na podporu zdravého vývoje jednotlivce. Toto téma ukazuje, jakým způsobem se dané vazby vytvářejí, co vše ovlivňuje jejich kvalitu a jakým způsobem můžeme ve vazbách „doplňovat“ to, co v nich nenastalo. Všechny tyto poznatky umožňují bezpečným způsobem podporovat daný interakční proces mezi dětmi a jejich biologickými rodiči a pěstouny tak, aby napomáhal zdravému rozvoji svěřených dětí, minimalizoval konflikty a podporoval kongruentnost člověka.

Je důležité uvědomovat si i podobnost a souvislosti s ostatními živými organismy, což nám umožňuje respektovat všechny determinanty, které působí v historii vývinu lidstva, s dopadem na genezi jednotlivce. Lidské bytosti jsou sociální tvorové. I zvířata žijí v různých sociálních seskupeních (kolonie, stáda). Masožravci mají pevnou hierarchickou strukturu – ten, kdo je zodpovědný, je v čele, mláďátka jsou spojena s matkami. Lov si vyžaduje spolupráci. U savců a primátů, kteří žijí v tlupách, je hierarchie tvořena dominantním samcem, pak ostatními samci a samicemi a mláďaty. Spojení mezi mláďaty a rodiči je celoživotní – tvoří se vazba.

Podobně i u lidí se vytváří trvalé spojení, které trvá od dětství až do smrti. První vazbou je vazba matka – dítě, tedy tzv. primární bonding. Pokud dítě nedostane tuto vazbu a péči s ní související, zemře. Nepostará-li se o dítě biologická matka (zemře, dítě opustí), přichází na její místo jiná osoba, která dítěti primární bonding poskytne. Primární vazba se vyvíjí přes tělesný, vizuální a sluchový kontakt, separaci a signály. Prostřednictvím zážitku se dítě učí udržet stabilitu bondingu tak, aby vydrželo namáhavé situace a naučilo se samo sebestimulaci a upokojení, pokud je odkázáno samo na sebe.

Druhým vztahem, díky němuž se dítě učí, jak být ve světě a ve vztahu ke světu, je sekundární vazba, tedy tzv. sekundární bonding, v ideálním případě poskytnutá otcem dítěte. Chybí-li otec dítěte, poskytne mu sekundární vazbu opět jiná osoba. U dítěte přicházejícího do náhradní rodinné výchovy je dobré vědět, prozkoumat, jakým způsobem mu byly tyto vazby poskytnuty, a přesně zhodnotit, jaký dopad to na dítě mělo.

Párový vztah je vztahem dvou dospělých. Musí se udržovat a pěstovat a daří se mu tam, kde je emocionální vazba páru pevná. Pokud je párový bonding málo kvalitní před porodem, po porodu se jeho kvalita často ještě zmenší a to ovlivňuje i kvalitní vytváření primárního a sekundárního bondingu pro dítě.

Pořadí vytváření vazeb je následující: párová vazba – primární vazba – sekundární vazba.

Pokud se tyto vývojové kroky neuskuteční, dochází ke kritické události. Kritická událost je událost v procesu vytváření bondingu, nejde o traumatickou událost. Nenastane-li bonding optimálně, projeví se to různými poruchami – například při poruše primárního bondingu mají lidé problémy s vizuálním a tělesným kontaktem, při sekundárním bondingu jsou ovlivněny interakce s lidmi apod.

Pochopení podstaty vazeb napomáhá například v:

- rozšíření pohledu na primární a současnou rodinu,
- vnímání nových souvislostí při profesionální práci s rodinným systémem,
- prozkoumání partnerské vazby jako základu podpůrného rodinného trojúhelníku,
- prozkoumání rodičovského vzorce v podpůrném rodinném trojúhelníku,
- uvědomění si možností, jak podporovat a směřovat pečující osoby a další rodinné příslušníky při výchově dětí a jak rozvíjet trvalé vazby mezi nimi.

Téma vazeb hraje důležitou roli i při vytváření a zlepšování vztahů v náhradních rodinách, tedy například v rámci pěstounské péče, kde je nutné zvládat i složité rodinné situace.

JÁ JAKO RODIČ

MUDr. Halka Korcová, Bc. Karin Řeháková

Otázka rodičovství a jeho vnímání je pro všechny, kteří se chtějí stát náhradními rodiči – pěstouny, klíčová. Zajímavým prostředníkem k uvědomění si nejrůznějších aspektů „náhradního“ rodičovství může být i přístup vycházející z Pesso-Boyden terapie, která je svou ideou práce s pomyslnými „dírami“ v mapě života dětí a možností jejich překrytí adekvátní péčí zvláště vhodná pro děti v náhradní rodinné péči. Za výhodné lze považovat i to, že tento přístup zbavuje rodiče břemene nerealisticky náročných požadavků na sebe (ve smyslu „musíme zachránit všechno“) a současně významně posiluje jejich kompetenci tím, že jim klade realističtější cíle. Právě posílení kompetence a jistoty rodičů je v péči o přijaté děti zcela zásadní.

V duchu Pesso-Boyden terapie lze formulovat 5 základních potřeb dítěte: místo, sycení, bezpečí, opora a limity. Práce s potřebami má dvě roviny: hovoříme o nenaplněných potřebách dětí a zároveň tím otevíráme prostor pro zvědomění vlastních potřeb. Právě to je ve skutečnosti klíčové, neboť když se vrátíme k sobě jako k dítěti a porozumíme svým vlastním dětským potřebám, můžeme prostřednictvím dítěte v sobě porozumět hlouběji i tomu, co potřebuje dítě přijaté. Tyto prožitky pak zprostředkovávají velmi důležitou skutečnost: naše rodičovství je velmi úzce spojeno s naším vlastním dětstvím.

Významnou součástí přípravy na „náhradní“ rodičovství je uvědomění si a formulace možností, jak naplňovat jednotlivé potřeby dětí, a identifikace ideální a reálné podoby rodičovství. Nesmíme zapomínat na různá úskalí příliš vysokých cílů a nereálných očekávání. Je vhodné zmapovat jejich zdroje a všimnout si toho, co tyto naše cíle udržuje při životě a co naopak pomáhá při stanovování méně náročných, realističtějších cílů. Klíčová je rovněž otázka rodičovské sebejistoty a budování a posilování rodičovských kompetencí. Jednou z možností, jak posilovat „rodiče v sobě“, je pečovat o rozvoj citových vazeb mezi dítětem a jeho nejbližším okolím (tj. máma, táta). Osvojení si různých technik, které výrazně posilují citové vazby a působí obousměrně, je velmi významnou pomůckou ve vytváření nových – „náhradních“ rodin.

IDENTITA DÍTĚTE V NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČI

PhDr. Věduna Bubleová, Alena Vávrová

Identita je utváření vědomí vlastního JÁ a právě domov bývá místem, kde se toto vědomí utváří. Domov jsou nejbližší lidé, jejich náruč, vůně, světlo, teplo, místo, kde jsou syceny potřeby dítěte, místo bezpečí. Domov je místo, kde dítě získává první poznatky o tom, jak může s okolním světem komunikovat, místo, kde se učí. Dokážou-li rodiče porozumět potřebám svého dítěte a dokážou-li na ně dobře reagovat, má dítě možnost získat pocit vnitřní jistoty a uspokojení.

Souvislost a stejnost pozitivních zkušeností pak vytváří v dítěti pevnou identitu. Pocit zdravého sebevědomí je pro dítě tou nejlepší výbavou, kterou mu může jeho rodina na cestu k osamostatnění dát.

Děti, které přicházejí do náhradní rodinné péče, však většinou mají poněkud jiný start do života, mají jiné, smutnější zkušenosti. Jejich potřeby nebyly často dlouhodobě a v dostatečné míře uspokojovány, což způsobilo, že tyto děti opakovaně prožívaly vnitřní nejistotu a strach. Negativní zkušenosti vedly k tomu, že se postupně odnaučily dávat najevo své pocity, přestaly se o své potřeby hlásit normálním způsobem a komunikace s okolním světem se tak pro ně stala problematickou. U těchto dětí mluvíme o oslabené identitě.

Oslabená identita může v dětech vyvolávat pocity, kterým nerozumějí, stavy úzkosti, neklid i agresivitu, proto je potřeba věnovat těmto projevům včas zvýšenou pozornost. Řada výchovných problémů dětí v náhradní rodinné péči se neliší od problémů, se kterými se potýkají i rodiny s vlastními dětmi. Přesto však náhradní rodiče musí řešit něco více, a tím je právě podpora zdravé identity a zdravého sebevědomí přijatých dětí. Zdravá identita nevznikne sama od sebe, je třeba pomáhat ji vytvářet!

Potřeba identity a porozumění sobě samému roste s věkem dítěte. Každý z nás jistě někdy pátral ve své minulosti, chtěl poznat historii své rodiny a dozvědět se o svých předcích, jejich charakterech, vlastnostech a schopnostech. Kladl si otázky, jaký je jeho původ, odkud pochází, po kom je, ke komu patří. Tyto otázky jsou ještě naléhavější pro děti, které žijí v náhradních rodinách. Jejich noví rodiče musí být připraveni na to, že děti budou chtít vědět, kde se narodily, jaké bylo jejich dětství, proč je někdo nechtěl, proč je někdo opustil, kde jsou případně jejich sourozenci apod.

U malých dětí není tato potřeba nijak výrazná, u nich převládá především touha po pevném připoutání. Dostává-li se malým dětem vřelého citového přijetí, jsou většinou spokojeny. Dojde-li na nějaké otázky, spokojí se s velmi jednoduchou odpovědí a jejich mysl to nijak nezatíží. Teprve při konfrontaci s ostatními vrstevníky, např. při vstupu do školky a do školy, nastává období, kdy o sobě začínají více přemýšlet. Porovnávají svou situaci s ostatními dětmi, které znají. Jejich otázky jsou zvědavější a náhradní rodiče by se neměli vyhýbat odpovědím. Odpovědi však musí být vždy přiměřené situaci a věku dítěte. Nezodpovězené, zamlčené a nepravdivé výmluvy mohou pouze uškodit vývoji přijatého dítěte a pracně budovaná důvěra a láska se může tímto způsobem snadno zcela vytratit.

V každém případě je lepší žít s minulostí, která k nám nebyla nijak vlídná, než s minulostí žádnou. Náhradní rodiče by proto měli být vždy o krok dopředu před dítětem, měli by umět

předvídat, co dítě trápí a co se mu honí v hlavě, a vždy zvolit vhodný způsob, jak s dítětem o jeho minulosti a původu hovořit.

*„Děti potřebují znát pravdu, i když je bolestivá.“
prof. Zdeněk Matějček*

Velmi kritickým obdobím bývá období dospívání, které může být někdy i velmi bouřlivé. Je to období, kdy se u mladého člověka objeví výrazná potřeba vědět, „kdo jsem“. Je to období, kdy se vytváří základní nastavení člověka, jeho životní styl, žebříček hodnot, vize budoucího rodinného života apod. Náhradní rodiče proto musí být připraveni stát se svým dětem v tomto nelehkém období velkou oporou a případně jim být nápomocni i při pátrání po jejich minulosti. Jen tak si mohou udržet jejich důvěru a pevný vztah. Právě poznání sebe sama, pochopení vlastní minulosti a možná i síla odpuštění může mladému člověku usnadnit cestu stát se opravdu dospělým.

U dětí v pěstounské péči, kde je udržován kontakt s biologickou rodinou, se může snadno stát, že informace a vysvětlení od náhradních rodičů se liší od toho, co děti slyší při návštěvách svých biologických rodičů. Vždy je však třeba, aby vysvětlení bylo co nejpravdivější, současně však ohleduplné a šetrné. Pravda jednoho dne stejně vyjde najevo. Dítě si dříve či později nakonec samo udělá správný úsudek, i když cesta k němu může být někdy velmi dlouhá a bolestná.

Zdravé sebevědomí a zdravá identita však nespočívá jen ve zpracování a porozumění vlastní minulosti, ale také v tom, co jsme, co jsme dokázali, v čem jsme dobří a možná i výjimeční. Proto, milí rodiče, věnujte přijatým dětem velkou pozornost, podporujte všechny jejich schopnosti a dovednosti a rozvíjejte je. Dejte jim dostatek příležitosti ukázat, co v nich je. Při výchově dětí nešetřete pochvalou a povzbuzujte je, aby se dokázaly postavit do života a začlenit se do společnosti, i když jejich start byl tak těžký.

SOUROZENECKÉ VZTAHY V NÁHRADNÍ RODINĚ

Jana Frantíková, DiS., Mgr. Lada Chaloupková

Přijetím každého dalšího dítěte se mění sourozenecké konstelace v rodině. Všechny děti v rodině se tím dostávají do nové role, ve které se musí najít. Ne vždy do rodiny přijde dítě tak, aby bylo mezi sourozenci nejmladší. Tím je situace ještě o něco náročnější. V případě přijetí sourozenecké skupinky – a to je v případě pěstounky v SOS dětské vesničce dost obvyklé – se situace komplikuje ještě více.

Rodinu, tj. všechny děti, je třeba na příchod sourozence dobře připravit. Hned první problém spočívá v tom, že se vlastně neví, v jakém časovém horizontu do rodiny další sourozenec přijde. Děti se snadno (ale nereálně) na příchod sourozence natěší, ale čím déle trvá čekání, tím méně jsou děti připravené, a najednou, během několika dnů, je v rodině je všechno jinak. Do rodiny přichází dítě, o kterém je známo jen minimum informací, které se divně chová a mnohdy i nápadně vypadá.

Po příchodu dalšího dítěte do rodiny nastává adaptační fáze, a to pro všechny zúčastněné, tj. pro nové dítě, pěstounku i děti, které už v rodině žijí. Může se stát, že v této době půjde některé z dětí, které jsou již v rodině delší čas, zpět do regrese. Bude se ustanovovat hierarchie v rámci změn v sourozenecké konstelaci a děti se budou učit nové role. Přijaté dítě se bude učit nepsaným pravidlům rodiny. Tato doba je velmi náročná, ale časově omezená. Obvykle během tří měsíců se situace v rodině upraví natolik, aby se zde všem zúčastněným dobře žilo. Je ale potřeba, aby pěstounka měla pro děti dost nejen času, ale hlavně citlivosti a empatie.

V případě přijetí sourozenecké skupinky bude všechno ještě o něco složitější. Dojde k výraznému promíchání rodinné konstelace. Každé dítě je originál. Každé se projevuje jinak a má také jiné potřeby. Někdy je pro pěstounku náročné najít si dobrý vztah ke každému dítěti zvlášť, udělat si čas na každé dítě, a také nesrovnávat sourozence mezi sebou; zejména za situace, že přijatí sourozenci drží pevně spolu, brání si své pozice a nechťejí se přizpůsobit nové rodině. Pak je třeba pozvolným, nenásilným způsobem uvolnit mezi nově přijatými sourozenci těsnou vazbu, popř. rozrušit některá zaběhlá schémata vzájemné interakce. Doporučuje se, aby se skupiny promíchaly a děti vždy po dvou společně podnikaly nějakou činnost, která je bude bavit a při které si snáze vybudují vzájemné vztahy. Je úkolem pěstounky, aby něco vymyslela a děti do aktivity povzbudila (někdy i z dálky jemně korigovala).

Pokud do rodiny přichází už dospívající dítě, je potřeba mu pomoci najít si své místo v rodině a vztah k jednotlivým sourozencům, doprovodit ho při hledání jeho identity a při vyrovnávání se s minulostí. Důležité je zajistit mu soukromí i pocit bezpečí. Zároveň se však pěstounka musí smířit s tím, že u dospívajícího dítěte je možné láskou, výchovou i rodinným zázemím ovlivnit jeho život už jen částečně a že i vztah k dalším sourozencům může být dost komplikovaný.

V případě příchodu malého dítěte je situace jednodušší. Malé dítě je středem zájmu a často i péče starších sourozenců. V průběhu adaptační fáze dochází k několika změnám. Nejprve jsou stávající děti příchodem malého dítěte nadšeny. Zajímají se o ně, hrají si s ním, chovají se k němu, jako by to byl „plyšáček“. Pak ale zájem opadne, zejména když děti zjistí, že nové malé dítě obsadilo čas i náruč pěstounky a získalo také spoustu její pozornosti a péče. Tato doba klade na pěstounku zvýšené nároky. Je třeba mít dost času i na ty „velké“ a užít si s nimi hezké chvíle i za cenu, že se jiné, méně důležité věci nestihnou.

Příklad:

„Mami, proč jsme si ty holky brali!“ kňourá Evička. „Ty na mě teď nemáš vůbec čas. Nemůžeme je vrátit?“ Malé holky už dávno spí a „velká“ Eva (o dva roky starší) právě hraje s maminkou žolíky. Ale stejně má v této adaptační fázi pocit, že nemá mámu nikdy sama pro sebe.

Obecně se dá říct, že pořadí narození a vyrůstání v rodině má na člověka celoživotní vliv. Ten závisí i na pohlaví sourozenců, celkovém počtu dětí v rodině, věkovém rozdílu mezi sourozenci a způsobu, jakým se chovají k dětem rodiče. Proto život dětí, které vyrůstají v náhradní rodinné péči, tak hodně ovlivňuje to, v jakém pořadí dítě přišlo do rodiny, kam se mezi sourozence zařadilo věkem a také jeho postavení v rámci sourozenecké konstelace. Pro dítě je velmi složité a náročné, když se toto postavení mění.

Příklad:

V dětském domově pro děti do tří let vyrůstali dva sourozenci. Holčičce byly dva roky, chlapec byl již čtyřletý. Byl nejstarším dítětem na oddělení a čekal na přechod do pěstounské péče. Sestřičky v dětském domově ho braly jako toho „velkého“, projevovaly mu důvěru a měl i některé výhody oproti těm „malým“. Následně se dostal do pěstounské rodiny, kde vyrůstali už dva kluci – školáci. Najednou byl ten „malý“ on. Nová situace ho velmi zaskočila. Nejenže urputně, ale marně bojoval o moc a vůdčí postavení, ale také se mu zbořila představa bezpečného světa, ve kterém má okolnosti svého života pod kontrolou.

Postavení v sourozenecké skupině se také obtiskuje do vlastností dítěte. Některé vlastnosti jsou typické pro prvorozené děti, jiné pro prostřední a jiné pro ty nejmladší. Ve větších pěstounských rodinách (kde je dětí více než tři) toto pořadí není ale tak přehledné. Např. prostřední sestra je zároveň prvorozenou dcerou. Nejmladší biologické dítě je ale ve skupině sourozenců někde uprostřed. I k těmto aspektům je třeba přihlídnout.

Příklad:

„Mami, co vlastně jsem?“ ptala se patnáctiletá Julie z pěstounské rodiny. „Dneska jsme se měli ve škole rozdělit podle toho, zda jsme nejstarší, prostřední nebo nejmladší, a já jsem nevěděla, kam mám jít. Cítila jsem se trapně.“ Julie je nejmladší biologické dítě pěstounky. Za několik let po jejím narození začaly do rodiny přibývat pěstounské děti a Julie žila většinu života jako prostřední dítě. Pak ale starší sourozenci začali odcházet a zakládat své rodiny a v tuto chvíli zůstala Julie nejstarším dítětem v rodině.

Prvorozené děti bývají obvykle velmi snaživé a cílevědomé. Prosazují, aby život měl svá pevná pravidla, a nemají rády překvapení. Chtějí mít věci dobře zorganizovány a úkoly, které považují za důležité, chtějí mít provedené včas a bez chyb.

Pozice prostředních dětí je těžko definovatelná, ale vždy v závislosti na povaze prvorozeného. Typické prostřední dítě je druhé ze tří, ale prostřední dítě je i druhé či třetí ze čtyř a podobně. Prostřední dítě se cítí „sevřeně“ shora i zdola. Jeho postavení je obtížné, protože mu konkuruje starší sourozenec svými schopnostmi a mladší sourozenec svou roztomilostí. Tyto děti jsou však často dobře připraveny pro život a mají většinou vypěstovanou schopnost jednat s lidmi. Nemají rády napětí a konflikty. Nejmladší dítě bývá většinou milováno a rozmazlováno, ale hned nato se mu sourozenci vysmívají a podceňují je.

Navzdory tomu, že více dětí v rodině klade na pěstounku také více nároků, je život v početné rodině také dost hezký a pro děti přínosný. Na děti nejsou kladeny nepřiměřené nároky, pěstounka je se zvyšujícím se počtem dětí tolerantnější a méně úzkostná a dítě v takovéto rodině není nikdy osamělé. Je to výborná škola života, děti se zde naučí dobrým sociálním vztahům, empatii, schopnosti myslet na druhé a přiložit ruku k dílu.

ROMSKÉ DÍTĚ V NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČI

Jana Frantíková, DiS.

Romských dětí v ústavěch ubývá a přibývá žadatelů, kteří jsou ochotni si vzít miminko romského etnika. Romské děti se daří úspěšněji umísťovat do rodin s více dětmi, kde je uplatňován spíše tolerantnější přístup, péče matky je rozložena na více dětí a na dítě jsou zde kladeny menší intelektové i citové nároky. Kladně tu působí i sourozenecké vztahy. Početnější rodina více odpovídá prostředí typické velké rodiny romské a pravděpodobně se jí blíží i svou mentalitou. Přesto je ale stále ještě dost romských dětí, pro které se náhradní rodina nenajde. V tomto případě se většinou k romství druží ještě nějaký další handicap, např. zdravotní postižení, vyšší věk, anebo se jedná o sourozeneckou skupinku. Pro takové děti je další šancí možnost vyrůstat v pěstounské rodině v SOS dětské vesničce.

Obvykle se nakonec ukáže být spíše výhodou, pokud v rodině vyrůstá romských dětí několik. Děti si vzájemně mohou pomoci při hledání své identity a také obvykle utvoří silnou a sebejistou skupinu, která společně lépe vydrží tlaky a odmítnutí okolí. Na matku pěstounku to však klade velké nároky. Přijetím romského dítěte do majoritní rodiny vznikne rodina smíšená. Na některé problémy je třeba se předem připravit a zároveň počítat s tím, že na některé situace se prostě připravit nelze. Nabízejí se hned tři otázky, na které je třeba najít odpověď.

Jsou romské děti jiné než děti majoritní společnosti? V čem?

Lidé, kteří mají strach přijmout romské dítě, často říkají, že Romové to mají „v genech“, aniž by definovali, oč se vlastně jedná. Řada lidí si pod pojmem romské dítě představí dítě, které sice není studijně zdatné, ale umí zpívat a tancovat a má „temperament“. Nic z toho všeho však není výsadou jen romských dětí. Jaké tedy romské děti jsou? Samozřejmě každé je jiné. Ale v každém dítěti lze objevit „typicky“ romské vlastnosti. Alespoň takové, jaké tam majoritní společnost hledá. Mnohé z tohoto „typického“ romství je vlastně důsledkem psychické deprivace.

Příklad:

V rodině vyrůstají dvě romská děvčata, jeden poloromský chlapeček a jedna poloromská holčička. Poloromský chlapeček je světloučký blondáček. V něm nikdo typicky romské vlastnosti nehledá. (Ale daly by se najít – strašně nerad si uklízí pokojíček.) Další poloromská holčička je snědá. Jasná Romka. Chodí po bytě, od rána se usmívá a občas řekne něco příjemného. Má vždy dobrou náladu. Nekňourá, že má hlad a žízeň a že je jí zima. Škoda, že ve škole pracuje tak, aby byla co nejdříve hotová, doma se taky nepřetrhne a občas je třeba ji honit i do koupelny. Není ctižádostivá, ale je „free“. Další je pořádná, čistotná, pracovitá a manuálně zručná. Studijní typ však také není. Jako pravá Romka je nesmírně empatická. Vycítí, když je někdo smutný, a umí ho potěšit a podpořit. Je

všímavá a ochotná pomoci. Nejmladší děvčátko je ohromně ctízádnostivé a soutěživé. Ve škole má jedničky a kvůli anglickým slovíčkům si ráno klidně přivstane. Životem se protancovává i prozpívává. Ráda se pohybuje na pódiu. Moc pěkně pečuje o malé děti. Když ale není po jejím a je unavená, dá ruce v bok a rozkřikne se.

To všechno tedy najdete u Romů v genech. Stejně tak jako u jiných dětí. Něco však mají přece jen Romové společné. Mají stejnou životní historii, staletí pronásledování jim dala schopnost přežít za každého systému, za všech okolností. A k tomu potřebují jeden druhého. Jenže strategie vhodná pro přežití v ústavní péči je jiná než strategie pro život v rodině. Ale to již bude úkol maminek pěstunek, aby pomohly těmto dětem zařadit se do rodiny i do běžného života.

Jaké tedy skutečně jsou romské děti? Všechny děti mají své silné i slabé stránky, ale všechny potřebují lásku, přijetí, přitulení, povzbuzení, jasně nastavené mantinely ... prostě domov.

Jak bude rodinu vnímat okolí?

Každé dítě je jiné a každá rodina vychovávající romské dítě je jiná. Ale něco mají společného: potřebu vyrovnat se se vztahem majoritní společnosti vůči romskému etniku. A společný je též skrytý strach, aby to s jejich přijatými dětmi v životě dobře dopadlo a aby, jak se říká lidově, neutekly k Romům. Myslí se tím, aby nežily bezdomovecký a asociální život někdy i jen z toho důvodu, že je majoritní společnost nepřijme. Skutečnost, že majoritní společnost vůči Romům a jejich dětem tolerantní není, potvrdí každý pěstoun pečující o romské dítě. Členové většinové společnosti mají vůči Romům zakořeněnou nedůvěru, jež vzniká často již v rodinách a je posilována ve školních kolektivech a vrstevnických skupinách, na pracovišti i v místě bydliště.

V roce 1995 byla provedena poměrně rozsáhlá výzkumná šetření mezi pražskou mládeží v rámci projektu „Mládež a lidská práva“. Nejméně tolerantní se ukázala mládež v „kritickém“ věku 15–19 let – to jsou spolužáci romských dětí na učilištích či středních školách. Na druhé straně je však známo, že pokud se o romských dětech nemluví v souvislosti s etnikem, ale jako o konkrétních jedincích (například naše spolužačka Věrka Nováková apod.), svoje místo si najdou i v majoritní společnosti. Zase záleží na konkrétním pěstounovi, aby dítěti pomohl objevit jeho silné stránky a s jejich pomocí zakotvil dítě v některé vhodné skupině (skautský oddíl, fotbal, tanečky). Ne vždy se to však podaří. Romské dítě jednou opustí náhradní rodinu a nelze očekávat, že se společnost v nejbližší době změní natolik, aby se Rom mohl bez problémů zařadit do neromské části společnosti. Pro dítě bude zařazení snazší, když získá vzdělání a tomu odpovídající společenské postavení. Pokud však dítě není studijní typ, musí počítat s ústrky, které ve společnosti zažívá většina Romů. Rodiny, které vychovávají romské dítě, se musí s nepřijetím majoritní společností vyrovnat.

Příklad:

Do venkovské školy chodil romský chlapec z pěstounské rodiny. Při tělocviku jeden spolužák spadl z náradí a poranil si nohu. Odpoledne maminka slyšela, jak sousedka vypráví po vesnici, že spolužák a určitě strčil ten cikán, co sním chodí do třídy. Stejná paní pěstounce den předtím řekla: „Já vás tak obdivuji, co jste s těmi dětmi dokázala a jak jsou dobře vedené.“

Ke svým přátelům na chalupu přijela pěstounská rodina s dospívajícím romským synem. V noci někdo v okolí vykradl auta a jejich majitelé nahlásili policii, že to udělal ten ci-

kán, co včera přijel k Novákovým. Policisté záhy dopadli jiného, a to „bílého“ pachatele, přesto však Novákoví požádali rodinu, aby k nim už na chalupu nejezdila.

Nejen na romské dítě, ale i na pěstouny klade společnost vysoké nároky. Co by jinde prošlo, zde neprojde: neořezané pastelky, nevyčištěné boty, zapomenutý úkol – z toho všeho může být velký problém. Pěstoun je pak postaven do situace, zda bude hájit (a někdy i nespravedlivě) dítě proti světu, nebo se bude snažit udržet image a dítě neustále napomínat, peskovat a kontrolovat. Obvykle si v tom pěstoun najde svoji cestu, ale musí řešit to, co by jinak nemusel. Když se stane to, že se na romské dítě něco nepravdivě svede, pak je to opět náročná situace k řešení. Pěstoun zkrátka musí bravurně vyřešit situace, do kterých se jiní lidé, kteří nevychovávají romské děti, nedostávají.

Jak lze dítěti pomoci budovat identitu?

Vybudovat si svoji identitu je obrovský úkol pro každé dospívající dítě. Pro dítě vyrůstající v náhradní rodinné péči je to náročnější. Pro dítě romského etnika v náhradní rodině je tento úkol ještě těžší. Jak může pěstoun dítěti pomoci? S jakými překážkami se dítě bude potýkat? Jednak se skutečností, že vypadá jako romské, ale má výchovu neromského dítěte. Dále s faktem, že není podobné své pěstounce. A v neposlední řadě rovněž s tím, že když chce být dobré, musí být vlastně nejlepší. Bude tedy řešit mnoho otázek, které se dají schovat pod slovo identita.

Je několik možných postojů, které může dítě zaujmout:

- **Popření romství:** patrně nejčastější postoj. Dítě se identifikuje se svojí pěstounkou, chce vypadat jako ona a není rádo, když o něm někdo mluví jako o Romovi. Kolikrát zazní z úst romského přijatého dítěte, že nenávidí cikány. „Kdo si myslí, že jsem Rom, je „blbej“. A cikány nesnáším...“
- **Vytěsnění romství:** dítě je smířeno s tím, že pochází z romského etnika. Jde to lépe, když je romských dětí v rodině více. Dítě to nepopírá, ale vytěsňuje. Pěstounka si užívá na festivalu romské hudby, kam dovekla vzpouzející se děti, které do ní strkají se slovy: „Nebud' trapná, kdy už to skončí?“ Dítě dává všemožně najevo, že ho o romství nezajímá vůbec nic, je Čech jako všichni ostatní a není co řešit.
- **Nahrazení:** snědé dítě svoji barvu nezamaskuje, ale může ji zamluvit. „Nejsem žádná Romka, můj táta byl Ital.“ Dokáže ze sebe udělat zajímavou, exotickou osobku.
- **Přecenění:** dítě si z faktu, že pochází z romského etnika, dělá nároky na výhody a na úlevy. Romství strká jako omluvu před sebou, když udělá nějaký průšvih, nemá věci či život v pořádku apod.

Pěstounka může k romství svých dětí zaujmout zdravý postoj, ale přesto si každé dítě bude svoji cestu „dvojí identity“ muset najít pro sebe samo. Různé postoje, které děti zaujímají, vyžadují také různé výchovné přístupy.

NEKLIDNÉ DÍTĚ A URČOVÁNÍ HRANIC VE VÝCHOVĚ

Mgr. Lada Chaloupková

V současné době často slycháváme od rodičů a učitelů, že mají problémy s dětmi, které jsou obtížně zvladatelné. Vnímají je jako neposedné, stále v pohybu, tvrdohlavé a panovačné. Děti se špatně přizpůsobují vzniklým situacím, jsou často nepozorné, snadno se nechají čímkoliv rozptýlit. Nevnímají pokyny rodičů či pedagogů a tím se stávají neposlušnými. Takové děti bychom mohli zařadit do velké skupiny dětí, kterou označujeme jako neklidné.

Jaké jsou příčiny?

Měli bychom si uvědomit, že tyto děti za své nevhodné chování, které rozčiluje a dráždí jejich okolí, ani nemohou. Jejich „neklid“ je často podmíněn několika z řady faktorů, kterými mimo jiné mohou být: samotný temperament dítěte, nesprávné výchovné postupy (jako je nedostatek či naopak přemíra pozornosti nebo podnětů), nadměrná zátěž, nedostatek pohybové aktivity, špatné vztahy v rodině, hektičnost doby a stres, který je na děti přenášen rodiči, apod.

Uvědomění si faktu, že „neklid“ dítěte nevzniká sám o sobě, nýbrž že má či může mít své specifické příčiny, je prvním důležitým předpokladem k tomu, abychom dítě cíleně sledovali, jeho projevy vědomě vnímali a interpretovali a zamýšleli se nad pravděpodobnými příčinami jeho chování. V rámci tohoto vnímání, chápání a interpretace (tj. jakéhosi vysvětlení, proč se pravděpodobně takto dítě chová) máme dost podnětů k přehodnocení a korekci vlastních přístupů k dítěti.

Jde zde přirozeně o širokou a vrstevnatou problematiku výchovných postupů a přístupů k dítěti, které, jsou-li nevhodné, podporují „neklid“ dítěte. Jsou-li naopak uvědomělé a kompetentní, mohou nevhodné projevy dítěte cíleně korigovat a eliminovat. V principu platí základní pravidla a východiska, jak „neklidné dítě“ kompetentně korigovat.

Vhodné přístupy

- nekárat dítě za jeho neustálý neklid (například za známé vrtění a poskakování),
- poskytovat dítěti pocit bezpečí,
- projevovat mu lásku, vřelost a pozornost,
- určit dítěti řád a pravidelnost v našem přístupu k němu,
- dodržovat důslednost našeho přístupu k dítěti,
- zachovávat předvídatelnost našeho jednání (aby bylo vždy stejné),
- vysvětlovat a komentovat dítěti naše rozhodnutí jednoduše a srozumitelně,
- dbát i na jednotný přístup všech v blízkém okolí dítěte,
- být dobrým vzorem v přístupu k dítěti i k ostatním.

Při práci s dětmi a jejich rodiči či pěstouny se setkáváme s řadou vážných chyb, kterých se při výchově dopouštějí. Jedním z klíčových problémů je neochota či neschopnost v oblasti tzv. určování hranic.

Někteří rodiče mají s nastolením hranic – jakožto s metodou realizace výchovného přístupu – problémy, či dokonce určování hranic vědomě odmítají, neboť je chápou jako výraz neochoty vcítit se do dítěte a mají strach, aby se neopakovalo to, co oni sami na sobě zažívali v dětství. Vzpomínají na to, že nesměli téměř nic a za jakýkoliv prohřešek byli trestáni. Je však chybou, když rodiče hranice ztotožňují s trestem a zákazem a když proto ve svém výchovném stylu naopak preferují absolutní volnost pro dítě, kde nejsou formulována žádná pravidla a nejsou nastaveny žádné hranice. Paradoxně tento volný styl děti přetěžuje, když samy řeší problém, co lze a co nikoliv, co mohou či nemohou. Rodiče je tak nechtěně vystavují zátěži, kterou děti samy nemohou zvládnout. Důsledky naprosté volnosti pak spočívají v tom, že se děti cítí nekompetentní, nejsou schopny se rozhodnout a mají potíže s přebíráním zodpovědnosti. Vedle toho (opět jakoby paradoxně) samy mají pocit, že nikomu na nich nezáleží. V některých případech se proto na sebe snaží za každou cenu upoutat pozornost dospělých, většinou nevhodným, v některých případech i život ohrožujícím chováním.

K tomu, aby se dítě dobře vyvíjelo, bylo spokojené, klidné a vyrovnané, je třeba navodit mu pocit jistoty, bezpečí a sounáležitosti. Dítě musí vědět, že na něm rodičům záleží, že někam patří. Hranice a určitá pravidla jsou pro dítě důležitá, protože mu poskytují nutnou podporu a jistotu a vytvářejí prostor, v němž se dokáže orientovat. Jestliže děti tento vymezený prostor nemají, cítí se samy, málo si věří, často se chovají agresivně ke svým kamarádům a mají potřebu se za každou cenu prosazovat.

Při určování hranic je důležité, aby si rodiče uvědomili, že hranice nejsou neměnné, ale že se budou s vývojem dítěte posouvat, že musí být dítěti srozumitelné a konkrétní a že je nutné je důsledně dodržovat.

Při určování hranic je důležité dodržovat některé zásady:

1. Zásada individuálního přístupu: vždy je třeba vycházet z vývojového stupně, na kterém se dítě nachází, abychom na něj nekladli příliš nízké nebo příliš vysoké nároky.
2. Zásada správné komunikace: je třeba sdělovat dětem pokyny a informace jen tehdy, když máme zajištěnu jejich pozornost. Je potřeba si neustále ověřovat, zda nás děti dostatečně vnímají a rozumějí našim požadavkům.
3. Pravidla musí být formulována jasně a jednoznačně: děti nerozumějí pokynům typu „to ještě nemůžeš“, „to je nebezpečné“, „to nedokážeš“.
4. Děti potřebují vzor rodičů, kteří mají své hranice nastavené a hlavně je dodržují.
5. Při nastolování hranic je třeba určit důsledky, které nastanou při jejich porušení, a ty je pak třeba důsledně dodržovat. Například: „neobědváš, dostaneš až večer“.

Rozdíl mezi hranicí a trestem

Při nastavení hranic se dítěti jasně popíše problém a formuluje se, co od něj očekáváme a co se bude dít, jestliže neposlechne. Dospělý si musí být jist, že situaci zvládne prakticky i pocitově.

Příklad:

„Můžeš jít ven, až budeš mít napsaný domácí úkol, a nejspozději v 17 hod. přijdeš domů. Kdyby se stalo, že to nestihneš, zatelefonuješ nám, abychom neměli starost, že se ti cestou něco přihodilo. Jestliže toto nedodržíš, zítra nepůjdeš nikam.“

Trest přichází okamžitě, bez předchozího varování, navíc vytváří v rodiči pocit viny („jsem špatný rodič“). Trest má krátkodobý úspěch, vyvolává negativní reakce a postoje a často u dětí vzbuzuje fantazie o pomstě.

Rodiče se často ptají, od kterého věku začít hranice nastavovat. Dítě si již od raného věku začíná uvědomovat, že svým chováním může změnit chování dospělého, jinými slovy – dokáže manipulovat s dospělým. Pokud však již v tomto raném věku nejsou jasně nastoleny hranice, pak se manipulativní chování dítěte snáze uplatňuje. Proto je třeba s nastolováním hranic začínat již od malička.

Nejčastější chybou v nastavování hranic v předškolním věku je tendence nastavovat je příliš úzké. Čím je dítě nejistější a ustrašenější, tím se ho snažíme více chránit. Proto nastavujeme hranice spíše užší a až přehnaně striktní, které pak dítě omezují v přirozeném vývoji. Je důležité děti vystavovat i problémovým situacím a teprve v případě, že situaci přestávají zvládat, jim poskytnout pomoc a podporu, resp. hranice stanovit jinak.

Mezi nejčastější důvody, které vedou k překračování hranic, patří skutečnost, že dítě chápe hranice jako nepřiměřené a vnímá je jako trest. Dochází tak k bojům o moc. Dalším důvodem je posun dítěte ve vývoji, kdy dítě získalo již dostatek zkušeností a je připraveno jít dál. V obou případech je třeba hranice znovu promyslet.

Neustálým překračováním hranic sleduje dítě různé cíle a má k tomu různé motivy:

- chce vzbudit pozornost,
- bojuje o moc,
- chce se pomstít, aby dosáhlo svého cíle,
- chce učinit druhého bezmocným.

Při identifikaci motivu či motivů jeho chování platí zásada, že se nikdy dítěte neptáme: „Proč to děláš?“ Na tuto otázku děti většinou nedokážou odpovědět, jsou jí přetěžovány a hlavně motiv chování neodhalují. Otázka nesmí obsahovat žádnou skrytou obžalobu, dítě si své skryté pohnutky neuvědomuje. Pokud se nám podaří uhádnout skrytý motiv jeho chování, dítě se cítí pochopeno. „Možná bys chtěl, abych Ti věnovala více pozornosti.“ „Zřejmě mi chceš ukázat, že si můžeš dělat, co chceš.“ „Doufám, že mne nechceš urazit, potrestat?“

K dalším chybám ve výchově patří v poslední době stále výraznější absence rituálů. Mezi ně patří například společné večeře, čtení pohádek nebo povídání si před spaním. Současně děti potřebují pevný program dne, ve kterém má své nezastupitelné místo i čas na sebe sama, na odpočinek a tzv. zevlování, kdy podněty, které na ně působí, zpracovávají. Potřebují i čas na hru s rodiči, která je tak důležitá pro jejich rozvoj a skrze ni poznávají okolní svět. Často se však ze života dětí vytrácí vlivem jiných aktivit, které „musejí“ absolvovat. Výraznou chybou ve výchově jsou i chyby v komunikaci mezi rodičem a dítětem (blíže viz příspěvek o metodě videotréninku interakcí).

Jestliže vše, co zde bylo uvedeno, selže a nejsou vidět žádné úspěchy, je možné nechat zjistit skupinou odborníků (pediatr, psycholog, neurolog), zda již nejde o poruchu hyperaktivity – tzv. ADHD. V tomto případě se přidávají k příčinám poruch chování i poškození mozku, emoční potíže nebo psychické choroby. Následnou terapii již určuje zkušený odborník, nikoliv tedy rodič „neklidného“ dítěte.

METODA VIDEOTRÉNINKU INTERAKCÍ JAKO CESTA K EFEKTIVNÍ KOMUNIKACI

Mgr. Lada Chaloupková

Metoda videotréninku interakcí (VTI) vznikla na počátku 80. let 20. století v Holandsku. Je zaměřena na krátkodobou intenzivní pomoc v rodinách, kde se vyskytl výchovný problém a hrozilo, že dítě bude z rodiny odebráno na převýchovu do některého z výchovných zařízení. Tato metoda se využívá zejména v rodinách, kde se objevil problém spočívající v poruše kontaktu „rodič – dítě“, a jejím cílem je narušený vztah mezi rodičem a dítětem obnovit. S metodou VTI se pracuje přímo v domácím prostředí, kde problém vzniká a rozvíjí se, a s její pomocí lze tedy předejít i tomu, aby bylo dítě z rodiny odebráno.

VTI vychází ze dvou základních předpokladů:

- Pro vývoj dítěte je důležitý kontakt s rodiči a s ostatními lidmi. Potřeba komunikace je dítěti vrozená a projevuje se velmi brzy po narození.
- Rodiče a děti spolu chtějí komunikovat dobře. Je prokázáno, že děti vyžadují pozitivní kontakt i v období, kdy vzájemné vztahy nefungují. Dobrá komunikace podporuje dobré vzájemné vztahy a předchází problémovému chování dítěte. Podmínkou dobré komunikace je navázání pozitivního kontaktu.

Nedostatek pozitivních kontaktů vede k negativnímu chování. Proto se VTI zaměřuje na budování pozitivních kontaktů a rozvíjení pozitivních vztahů se všemi členy rodiny.

Metoda VTI se zaměřuje na rozvoj základních komunikačních vzorců, kterými jsou:

- Sledování komunikačního partnera a uvědomění si toho, jak je to důležité. Každý kontakt je založen na sledování, rozlišování a interpretování iniciativ druhého (tedy jakýchkoliv projevů, kterými nám chce druhý něco sdělit), což je podmínkou pro rozvoj efektivní komunikace.
- Přijem komunikační iniciativy druhého. To znamená osvojit si dovednost dát zřetelně najevo, že jeden z účastníků komunikace porozuměl tomu, co druhý řekl, udělal nebo zamýšlel. Vyjadřujeme to jak neverbálně (např. souhlasným pokývnutím), tak verbálně (např. zopakováním toho, co druhý řekl).
- Střídání rolí – předávání si slova. K tomuto komunikačnímu vzorci dochází na základě splnění, zvládnutí a zautomatizování dvou předchozích základních komunikačních vzorců. Střídání rolí mluvčího a příjemce je logická i obsahem komunikace (významovostí) definovaná souslednost pořadí, kdy někdo mlčí a druhý hovoří a naopak.

- Kooperace jako hledání a domlouvání se na spolupráci. Výsledkem je nalezení a především realizace této spolupráce.
- Vedení komunikace pozitivním způsobem. Jde o výsledný komunikační vzorec na základě osvojení si vzorců předchozích (nachází se jakoby na vrcholu pomyslné pyramidy).

Ze zkušenosti víme, že z komunikace nejčastěji vypadá vzorec sledování. Tomu ostatně odpovídá i nejméně častý dotaz rodičů: Co mám dělat, když mne dítě neposlouchá – několikrát mu opakuji, co po něm vyžadují, a ono si stejně dělá, co chce?

Z otázky je zřejmé, že základní chyba je v komunikaci s dítětem. Pokud je dítěti potřeba několikrát opakovat, co má dělat, a ono si stejně dělá, co chce, svědčí to o tom, že dítě nevnímá nebo dostatečně nerozumí požadavku. Je třeba mluvit na dítě až tehdy, kdy si je rodič jist, že ho dítě vnímá. Poznává to tak, že s ním udržuje oční kontakt a doplňujícími otázkami si průběžně ověřuje, že dítě nejen vnímá, ale také rozumí tomu, co rodič říká. Je důležité, aby dítě znalo důvod, proč má dělat to, co je od něj právě teď vyžadováno, a co se bude dít, jestliže se tak chovat nebude. A to je důležité důsledně dodržovat.

Způsob práce videotrenéra

Práce videotrenéra vždy začíná úvodním rozhovorem s klientem, který slouží k tomu, aby klient získal pocit bezpečí. Podepíše se osobní dohoda o ochraně videozáznamů a jejich případném dalším využití. Klient musí být ubezpečen, že videozáznam neposlouží jako nástroj kontroly a že bez jeho souhlasu nahrávky nikdo neuvidí. Na základě úvodního rozhovoru a prvního natáčení pak videotrenér vytváří plán pomoci, který vychází především z toho, jak je zformulována žádost o pomoc.

Práce videotrenéra probíhá v cyklu následujících fází: natáčení – analýza záznamu – rozhovor s klientem nad nahrávkou.

Fáze natáčení

Před natáčením je vždy vhodné domluvit se s klientem, jakou situaci budeme natáčet a jaké činnosti se bude věnovat. Videotrenér natočí 10–15 minutový záznam běžné situace, přičemž dává přednost těm okamžikům, kdy se komunikace daří. Tyto zaznamenané momenty pak slouží jako odrazový můstek pro další práci.

Fáze analýzy záznamu

Videotrenér provede rozbor videonahrávky a vybere takové její momenty, kdy se komunikace obecně daří, a takové, které budou mít pro rodiče význam vzhledem k tomu, jaký specifický problém je třeba řešit. Vybrané ukázky a sekvence by měly pomáhat klientům rozvíjet jejich možnosti, objevit či zdůraznit jejich silné stránky.

Fáze rozhovoru s klientem

Vybrané momenty (záběry) pak videotrenér při další návštěvě v rodině prezentuje a společně je s rodiči rozebírá podle specifických pravidel metody VTI. Tento proces se opakuje tak dlouho, dokud není dosaženo cílů, které byly na začátku programu předem společně stanoveny.

Užitečnost metody pro adoptivní a pěstounské rodiny je především v tom, že pomůže:

- Rychleji navázat kontakt náhradních rodičů s dítětem a začlenit ho do rodiny.
- Lépe přijímat a interpretovat signály a výzvy dítěte.
Při přijetí dítěte do rodiny obecně, a zvláště pak dítěte postiženého, jsou signály, které tyto děti vysílají, v některých případech tak slabé, že je rodič nezaznamená nebo je špatně interpretuje. U dětí se tak snižuje snaha komunikovat, nebo se naopak snaží více na sebe upozornit, bohužel většinou nevhodnou formou.
- Zefektivnit a podpořit pozitivní vedení komunikace s dítětem.
Sledujeme-li například, jakým způsobem rodič s dítětem komunikuje, můžeme si všimnout toho, že rodiče často na děti mluví velmi složitě, v dlouhých souvětích a neověřují si, zda je dítě vnímá a zda rozumí tomu, co říkají. Na druhou stranu rodiče často nevnímají nebo špatně interpretují neverbální signály, které k nim dítě vysílá, a to ovlivňuje jejich schopnost správně reagovat. Někdy si můžeme všimnout, že to, co rodič dítěti říká a jak to říká, je v nesouladu. Například maminka s úsměvem na tváři kárá dítě za to, že ostatním bere na písku hračky. Dítě z výrazu tváře matky ani z tónu hlasu nepochopilo, že dělá něco nesprávně, navíc v dlouhém monologu se po chvíli ztrácí a přestává matku vnímat. Celá situace se opakuje a výsledkem je to, že se rodič cítí bezmocný a nekompetentní a problém řeší tím, že na dítě začne křičet nebo ho uhodí. Schopnost situaci správně vyhodnotit a následně správně reagovat je velmi důležitá pro rozvoj dítěte v oblasti sociální, emoční i rozumové. Odpovídající reakce rodiče dávají dítěti jistotu v tom, že rodič dítěti rozumí. Tím se rovněž posiluje jejich vzájemná vazba.
- Řešit výchovné problémy.
Například v situacích, kdy mají rodiče pocit, že dítě často zlobí a oni je nezvládají, že je dítě neklidné a nesoustředěné, že je agresivní, nebo naopak zakřiknuté a neprůbojné nebo vznikají-li problémy mezi sourozenci.

Protože se metoda VTI ukázala jako velmi efektivní při řešení výchovných problémů v rodinném prostředí (pro něž byla původně cíleně vyvinuta), byly její principy následně využity i v jiných prostředích – například při řešení problémů vznikajících ve škole (učitelka – žák), v domovech důchodců (senior – ošetřovatelka) nebo v nemocnicích (pacient – zdravotní sestra). V současnosti se metody VTI velmi efektivně využívá i v rozvoji sociálních dovedností (včetně klíčových komunikačních dovedností pracovníků v pomáhajících profesích) a dokonce i ve sféře manažerské přípravy a rozvoje.

MOZKOVÝ JOGGING

Mgr. Zdeňka Tmějová

Jak funguje náš mozek?

Jakou funkci má pravá a levá hemisféra?

Jak svůj mozek využíváme?

V běžném životě využíváme jen malou část kapacity mozku, neboť nevíme, jak jej používat lépe. K vnímání reality máme k dispozici 5 smyslů – zrak, sluch, čich, chuť, pocit (vnitřní, vnější) – a právě jednomu z nich dáváme při vnímání přednost. Z nějakého důvodu dáme tedy větší důraz na to, co jsme si buď přečetli, co jsme slyšeli nebo jak jsme se cítili. Není proto zcela jedno, jakým způsobem informace přijímáme a v jakém pořadí se to děje. Pochopením vlastních specifík lze zlepšovat příjem informací, jejich ukládání a vybavování. Cílený rozvoj našich smyslů napomáhá ke zvyšování smyslové inteligence.

Mnoho lidí říká, že nemají dobrou paměť, že učit se novým věcem není pro ně nebo že je to moc namáhavé. Paměť mají v pořádku, ale neznají žádný návod, jak mozek používat a lépe využívat. Návodů a postupů, jak zlepšit funkce myšlení a paměti, však existují. Jejich základem je spojení funkce pravé a levé hemisféry a komplexní využití našich smyslů při ukládání informací a při jejich opětovném vybavování.

Levá hemisféra je logická, zaměřená na analýzu, detaily a racionální způsob uvažování, je zde zpracovávána řeč a vnímání času. Uplatňuje lineární postup „krok za krokem“. Naproti tomu pravá hemisféra obsahuje emoce, intuici, tvořivost, vnímání prostoru, napomáhá rozpoznání řeči těla. Je zaměřena na syntézu, na přehled a celkový postup. Pokud tyto dvě hemisféry efektivně spolupracují, člověk zvyšuje své schopnosti paměťové a intelektové i schopnost učit se novým věcem.

Naše nervové buňky mohou růst a dále se vyvíjet i v dospělém věku. Při mozkovém joggingu se mění struktura nervových buněk a jejich velikost se zvětšuje, stejně jako když cvičíte a posilujete své svalstvo. Naopak pokud se mozek nepoužívá, mozkové buňky se svrašťují.

Když dospělí pochopí, jak funguje mozek, a začnou ho „respektovat“, naučí to bezpochyby i své děti.

KOMUNIKACE A EMOČNÍ INTELIGENCE V KOMUNIKACI

Mgr. Zdeňka Tmějová

V každé komunikaci jsou přítomny dvě roviny: racionální a emocionální. Racionální rovina je poměrně dobře pochopitelná a uchopitelná – jsou to informace, fakta, důvody, popis toho, co je – co vidíme, slyšíme, co vnímáme svými smysly. Naproti tomu emocionální rovina je nám tak trochu záhadou. Je přítomna v komunikaci bez ohledu na to, zda chceme, nebo ne, a týká se našich myšlenek, zkušeností, hodnot, přesvědčení, předsudků a očekávání. Pokud se realita (ať již v konkrétní komunikaci, nebo v životě obecně) neshoduje s tím, co my chceme nebo očekáváme, vyvolává to v nás negativní emoce – vztek, strach, bezmoc, apatii, nenávisť. Mnohdy nechápeme, proč tomu tak je, dokud se nepodíváme „dovnitř“ na příčiny našich emocí a nerozhodneme se s tím něco udělat.

Emoční inteligence je úžasná cesta do vlastního nitra, do subjektivní zkušenosti a do pochopení nás samotných. Mnoho lidí chce umět chápat druhé, ovlivňovat je, motivovat je, rozvíjet, ale aby tak mohli činit, potřebují nejprve totéž udělat sami se sebou. Emoční inteligence v komunikaci je úspěšnou cestou k efektivní komunikaci, ale začíná cestou k sobě samému. Proto si musíme odpovídat na otázky typu: Jaké emoce prožívám? Co je vyvolává? Jaká přesvědčení v sobě mám? Jsou mi ku prospěchu, nebo jdou proti mně? Co mě motivuje a z čeho mám naopak strach? Co u sebe přijímám a co ne? Jaký vztah mám sám k sobě? Jaké je mé sebevědomí a sebeúcta?

Přijmout zodpovědnost za své emoce a za to, jak se cítíme, je těžké, ale ne nemožné. Říci „ty jsi mě naštvál“ nebo „já jsem naštvaná“ je velký rozdíl a příjemce to zaregistruje. V prvním případě jsme ho obvinili, že on je vinen tím, že my se cítíme mizerně. V druhém případě ho informujeme o našem stavu, když se chová určitým způsobem. A v tom je velký rozdíl.

Uvědomit si, co přesně vlastně chci sdělit, a sáhnout do hlubších struktur vědomí vyžaduje úsilí. Ale stojí to za to – komunikace je pak přímější, jasnější a stručnější.

KOMUNIKACE, ŽIVOTNÍ ROLE A VZTAHY K OKOLÍ

MUDr. Halka Korcová, Bc. Karin Řeháková

Komunikace je nejvýznamnějším prostředkem realizace vztahu s okolím. Jedním z komunikačních axiomů je, že nelze nekomunikovat. Komunikace je realizována různými způsoby, ať se již jedná o komunikaci verbální, či neverbální (gesta, mimika, doteky, řeč těla apod.). Často se však opomíjí význam kontextu v komunikačním procesu – tzn. prostředí, aktuální situace, zdravotní stav, aktuální emoční nastavení apod.

Dalším významným tématem jsou komunikační vzorce, včetně vzorců dysfunkčních. V rámci vzdělávání stávajících i budoucích pěstounů lze sondy do komunikačních vzorců pojmut interaktivně a využít práci s tělem. Výhodou tohoto způsobu je příležitost zakusit emoce bezprostředně na tělesné rovině a osvojit si tak způsoby, jak zacházet například s nesplavnou komunikací nebo jak vzdorovat dysfunkčním modelům, které vnáší do interakce komunikační partner. Vhodné je zařadit i hravější techniky, které rovněž umožňují tolik potřebné zmapování vlastních komunikačních dovedností a schopností. Mnohé z nich pak mohou být inspirací pro aktivity s dětmi.

Každý člověk má ve svém životě několik různých rolí, které je nutné rozlišit, důsledně formulovat a uvědomit si nutnost pevných a jasných hranic mezi nimi. Každá role má svá specifika a vlastní zdroje syčení. Je důležité dbát o svou spokojenost ve všech svých rolích, rozvíjet pozornost k vlastním potřebám a pečovat o rovnoměrné syčení všech rolí. U náhradních rodičů je toto téma zvláště významné, neboť rodičovská role má tendenci k nezdravé expanzi na úkor rolí jiných (například partnerství).

Myšlenku diferenciací v rámci jedné role však můžeme rozvést ještě dále. Děti v rodině jsou díky své jedinečnosti velmi odlišné a právě tato odlišnost si vyžaduje různý přístup ke každému z nich. Formuje se tak dokonce zcela jedinečný a odlišný vztah ke každému dítěti zvláště. Tato různost je tak silná, že můžeme hovořit o diferenciaci role matky do role matky dítěte X, matky dítěte Y atd. Jinými slovy řečeno – kolik mám dětí, tolik je ve mně matek. Tím je zcela zbořen mýtus o nutnosti uniformního, „spravedlivého“ přístupu ke všem dětem, což může být velmi úlevným objevem.

K uchopení tohoto významného tématu je vhodné využít i arteterapeutické techniky. Inspirovat se můžeme například u Virginie Satirové, která přirovnává jednotlivé role ke kloboukům, které si střídavě nasazujeme. Využití barev a tvarů při ztvárňování klobouků umožňuje expresi jen obtížně verbalizovatelných pocitů. Skupinová práce umožňuje vhléd do skutečnosti mnohotvárného a pestrého rodičovství a zážitek objevení faktu, že odlišnost je v pořádku.

JSEM S DĚTMI, KDYŽ UMÍM BÝT SÁM SE SEBOU

MUDr. Milada Radosová, Mgr. Iva Rainerová, Mgr. Klára Konvalinová

Role pěstounských rodičů je v naší společnosti nesmírně důležitá, nezastupitelná a zároveň velmi náročná. Oceňujeme odvahu a statečnost pěstounů, jejich lidské nasazení a vnitřní bohatství.

Následující text vychází z programu koncipovaného na principech psychoterapeutického přístupu Virginie Satirové,¹ tzv. Modelu růstu. Model růstu lze zařadit mezi humanistické a transpersonální psychologické školy. Jeho cílem je posílit lidské zdroje pěstounů a nabídnout jim cestu, jak být i v těžkých situacích pěstounského poslání ve spojení se svojí životní energií, být si vědom své hodnoty.

V první části programu pracujeme s oblastí primární rodiny pomocí rodinných map. Práce s rodinnými mapami dává pěstounům příležitost více pochopit své rodinné zdroje i zdroje původních rodin dětí svěřených do pěstounské péče. Stejně jako turistická mapa pomáhá k nalezení vytčeného cíle, vytvoření rodinné mapy vede člověka po cestě poznání sebe sama a své rodiny. Zachycuje lidi, kteří byli důležití v našem raném dětství, a také lidi na začátku života dětí v pěstounské péči. Během práce na rodinných mapách si člověk uvědomí souvazečnost se svými předky, s jejich duchovním bohatstvím, rodinné hodnoty, přesvědčení, rodinná pravidla a pojmy. To mu přináší možnost vidět rodiče a minulost novými, laskavými očima a vytvářet nový model svého života, který je v souladu s jeho Já. Práce s rodinnými mapami nás vede k „opětovnému setkání“ s našimi rodiči, k pochopení, smíření a odpuštění. Avšak ne již na úrovni dítě – rodič, ale na úrovni člověk – člověk. Virginie Satirová byla přesvědčena, že „rodiče dělají věci tak, jak v danou chvíli nejlépe dovedou“. Při práci s rodinnými mapami necháme rovněž vynořit zdroje, které jsme ve své původní rodině získali a které můžeme smysluplně i nadále užívat v současnosti.

Práce lektorů pak směřuje k poznání účastníků, že nelze sice změnit traumatické okamžiky našeho dětství, ale že každý z nás má zdroje k tomu, aby mohl změnit dopad s negativní energií, jaký na nás naše minulost může mít. Lidé jsou schopni zvládat skutečnost, která je obklopuje, bez ohledu na zkušenosti ze své primární rodiny. Pokud chceme být dobrými rodiči či pěstouny, je důležité porozumět své minulosti a vyrovnat se s ní.

Další část programu je věnována sebezáchovným komunikačním pozicím, které jsou v podstatě způsobem zvládnání stresu. Pro každého z nás bylo v dětství klíčové, abychom dostávali od rodičů lásku, respekt, pocit blízkosti a bezpečí – tedy naplnění základních potřeb dítěte v rodině. Pro naplnění těchto potřeb jsme byli ochotní udělat cokoliv, a to i za cenu, že jsme zapomínali sami na sebe. Tedy i na úkor naší sebeúcty.

Práce na sebezáchovných pozicích nám umožní uvědomit si, jak jsme se ve své rodině jako děti naučili zvládat stres, tedy způsob chování, který jsme jako děti zvolili, abychom „přežili“. Často se pak i v dospělosti ve stresových situacích k těmto pozicím automaticky vracíme,

1. Virginie Satirová (1916–1988) byla jednou ze zakladatelů rodinné terapie, působila v USA. V češtině vyšly knihy: *Kniha o rodině* (Práh, 1994), *Společná terapie rodiny* (Portál, 2007), *Model růstu – Za hranice rodinné terapie* (Cesta, 2005). Model růstu je nověji v odborných kruzích nazýván „transformační systemická terapie“ (Banmen 2006).

ale nyní jsme již dospěli a nemusíme je ke zvládnání stresů používat. Nyní můžeme stres zvládat a přitom zůstat sami sebou – tedy mít vysokou sebeúctu, být ve spojení se svou životní energií. Mluvíme o tzv. kongruenci, což je stav bytí, a ne přežívání. Kongruence je stav vnitřní a vnější harmonie, celistvosti a klidu. Je to stav, kdy respektuji své pocity a myšlenky, kdy respektuji druhého i kontext. Kongruentní člověk není definován vnějším světem a událostmi, ale na svět odpovídá zevnitř, z vnitřního zdroje klidu, v souladu se svým JÁ.

Dle situace můžeme i nadále používat sebezáchovné situace, ale ne již automaticky – jde již o vědomou volbu, naše rozhodnutí. Většina lidí používá ve stresu primárně jednu pozici, mnozí však umějí používat všechny čtyři pozice, a to podle typu vztahu, situace a jejího kontextu. Sebezáchovné pozice jsou:

- obviňující – „Za všechno můžeš ty!“
- usmiřující – „Pro Tebe udělám cokoli, abys mě měl rád.“
- rozumující / superracionální – „Na všechno se dá najít chytrá odpověď.“
- rušící – „Nic není důležité (ani já), problém není problém, žádné problémy neexistují.“

Sebezáchovné pozice jsou místa, kde na svoji sebeúctu zapomínáme. Základní informace o sebezáchovných pozicích lze najít v knize o rodině (Práh, 2005). Tyto sebezáchovné pozice si názorně ukazujeme pomocí metody sochání, a to včetně pozice poslední, tzv. kongruentní (souladné) pozice. Při sochání vycházíme ze skutečnosti, že lidé mají „tělovou“ paměť. To znamená, že poznatky, které učiníme prostřednictvím těla, jsou trvalejší, práce s tělem je dobře srozumitelná a nezraňující. Sochání nám pomůže vynořit – externalizovat – své vnitřní procesy, uvědomit si je, měnit je a převzít za ně zodpovědnost.

Třetí část programu se zaměřuje na opakování a zakotvení dosažených změn: kongruence, vysoká sebeúcta, kontakt se zdroji z původní rodiny a změna negativního dopadu z naší minulosti a dobré spojení se svou životní silou. Účastníci mají možnost podívat se na to, co v životě vnímají jako ztrátu a svou reakci na ni. Mají možnost pracovat na změně dopadu ztráty a zároveň pracovat na traumatu jako reakci na ztrátu.

Čtvrtá část programu se zabývá osobností, tedy intrapsychickým systémem každého z nás: chováním, způsobem, jakým nakládáme se stresem (coping), pocity, jak vnímáme svět, druhé lidi i sami sebe, našimi očekáváními, touhami a naším JÁ. Jako metafora a pracovní prostředek nám poslouží tzv. ledovec neboli metafora osobnosti podle Virginie Satirové (Model růstu, Cesta 2005). Zážitkovou formou se zde pracuje na sebepoznání a na možnosti změny tak, abychom mohli žít více v souladu se sebou samými.

Další část je věnována dětem, které přicházejí do pěstounské péče. Nejdříve se podíváme na to, jak byly zajištěny jejich základní potřeby v raném dětství. Hovoříme o tzv. primárním bondingu neboli bezpečné vazbě s maminkou či osobou, která matku plně nahrazuje. Dobrý primární bonding ukotvuje dítě ve světě, aby se mohlo cítit bezpečně. Sekundární bonding neboli pozdější vazba s otcem nebo postavou, která jej nahrazuje, je v dospělosti zdrojem navazování vztahů k druhým. Následuje uvědomění si toho, jaký dopad na „ledovec“ dítě má skutečnost, že tyto vazby nebyly dostatečné. Zážitkovou formou se podíváme rovněž na to, s jakými očekáváními, přesvědčeními o světě, pocity a způsoby zacházení přichází dítě z nefungující biologické rodiny do rodiny pěstounské.

Zde je důležité přijmout skutečnost, že k tomu, abychom byli dobrými pěstounskými rodiči, nestačí jen dobrá vůle a láska. Je rovněž třeba uvědomovat si, jaký dopad na dítě má jeho biologická rodina, a počítat s tím, že se to projeví na chování a pocitech dítěte, na jeho očekáváních od nás i na způsobu, jakým se naučilo zacházet se stresem. A my potom podle toho

potřebujeme změnit svá očekávání od výchovy, očekávání od dítěte i od sebe. Změna je možná, i když je určitým způsobem limitovaná. Pro náhled a pochopení reálných očekávání pěstounů a dětí je opět vhodná zážitková forma.

Šestá část programu se věnuje komunikaci – tedy systému interakčnímu. Virginie Satirová řkala, že podobnost lidí přitahuje a sblížuje a že díky odlišnosti se zase učíme a rosteme. My se podíváme na možnosti řešení odlišností ve vztahu nekonfliktním způsobem. Tato část programu zahrnuje jednak obecnou část o komunikaci ve vztazích – v partnerství, manželství, v rodině atd. – a jednak část specifickou, věnovanou právě komunikaci pěstounského rodiče s dítětem, v níž používáme skutečné nebo simulované příběhy dětí a jejich pěstounských rodičů.

Cílem celého výše nastíněného programu je vybavit rodiče nástroji, které jim budou k užitku při tak těžkém úkolu, jako je výchova osvojeného dítěte. Pěstounským rodičům jsou dány velké kompetence a je dobře, když umějí tyto kompetence posilovat, když umějí posilovat svou zdravou a optimální autoritu a budovat respekt mezi jednotlivými členy rodiny i respekt k sobě samému. Pro posílení pěstounské role je důležité neustále pracovat na zvyšování sebeúcty, na zodpovědnosti za sebe sama, na schopnosti empatie, podpoře přímé komunikace nebo třeba i na dovednosti odmítnout, co se nám nelíbí. Tak můžeme žít a svým příkladem předávat dětem ve své péči život, který je v souladu s našimi vnitřními touhami a potřebami a ve kterém je nám dobře.

„JÁ“ – CESTA K SOBĚ, KDO JSEM

MUDr. Halka Korcová, Bc. Karin Řeháková

Následující text přibližuje metody práce se skupinou v rámci vzdělávání pro stávající a budoucí pěstouny.

Podstatnou část tématu tvoří téma sexuality. Vedle informací o sexualitě dětí a o možnostech a úskalích sexuální výchovy je potřeba se důkladně věnovat reflexi vlastní sexuality. Sebereflexe v této citlivé oblasti umožňuje větší porozumění a také větší připravenost doprovázet děti obdobím celostního – tedy i sexuálního dospívání. Součástí tohoto tématu je i práce s mužsko-ženskou polaritou.

Dalším významným úsekem tématu je práce s vlastní minulostí, uvědomění si často skrytých, ale o to důležitějších událostí, včetně jejich emočního obsahu. Během tohoto mapování máme možnost uvědomit si nejen své případné deficitní (co jsem nedostal, co mi chybí), ale také zdrojová místa (odkud беру svou sílu). Použité techniky přinášejí do procesu možnost volby a důležité poselství: já mohu vybrat z toho, co jsem sám ve své původní rodině dostal, tj. „rodinné stříbro“, které pak chci předat dále svým dětem. Pracuje se rovněž s představou budoucnosti a s deficitními i zdrojovými fantaziemi členů skupiny.

Poslední část tohoto tématu, která je silně osobní, má název „moje maska“. Toto téma nabízí možnost odlišení dvou osobních tváří: jedna je tvář, kterou já ukazuji světu, a druhá je moje vnitřní tvář, která je intimní, zranitelná a pro většinu okolí zůstává skryta. Arteterapeutické zpracování při výrobě masky umožňuje velmi niterný emoční prožitek a možnost vyjádřit se na jiné než verbální rovině. Zároveň je tento způsob bezpečný – tvůrce má svobodu využít zpracování, kterému rozumí jen on sám, a míru sdělení ostatním si sám řídí (co bude verbalizovat a co ne). Současně práce ve skupině umožňuje získat od ostatních cennou zpětnou vazbu a výjimečnou možnost dozvědět se, co se děje s ostatními při pohledu na mou masku, kterou jim ukazují.

Jak je patrné, je toto téma obsahově i emočně velmi náročné, proto je důležité i jeho příhodné načasování v rámci celého vzdělávacího cyklu, a to zejména s ohledem na pocit bezpečí ve skupině, s nímž se pracuje.

VYDAVATEL: Sdružení SOS dětských vesniček, U Prašného mostu 50/4, 119 01 Praha 1

SOS DĚTSKÉ VESNIČKY NA INTERNETU: www.sos-vesnicky.cz

REDAKČNÍ TÝM: Mgr. Jan Folda (editor),
PhDr. Věduna Bubleová, Jana Frantíková, DiS., Mgr. Lada Chaloupková,
Mgr. Klára Konvalinová, MUDr. Halka Korcová, PhDr. Pavel Pokorný,
MUDr. Milada Radosová, Mgr. Iva Rainerová, Bc. Karin Řeháková,
PhDr. Hana Ščibranyová, Mgr. Zdeňka Tmějová, Mgr. Rebeka Trepáčová, Alena Vávrová
GRAFICKÁ ÚPRAVA: Nakladatelství Jalna
TISK: Tiskárna Glos, Semily , s. r. o.

Vydání první

Praha 2010

ISBN 978-80-86396-55-2

www.sos-vesnicky.cz

